

А.А. Садков, д-р екон. наук, проф.,
Т.Б. Хлевицька, канд. екон. наук, доц.

КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНІСТЬ ТА ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА ТОРГОВЕЛЬНОГО ПІДПРИЄМСТВА: ОЦІНКА ВЗАЄМОВПЛИВУ

У статті досліджено взаємовплив конкурентоспроможності та економічної безпеки на рівні торговельних підприємств.

In the article is investigated mutual influence of competitiveness and economic security at the level of point-of-sale enterprises.

Ключові слова: конкурентоспроможність, економічна безпека, торговельне підприємство, сталий розвиток.

Keywords: competitiveness, economic security, point-of-sale enterprise, steady development.

Сучасний суспільно-політичний та економічний розвиток засвідчує зміну ціннісних засад у забезпеченні економічної безпеки України та у визнанні конкурентоспроможності вітчизняної економіки як її стратегічної основи [1]. За таких умов перед кожним суб'єктом господарювання постає проблема створення ефективного конкурентного середовища, в якому формуватимуться, з одного боку, інноваційні механізми розвитку, а з іншого – механізми самозахисту та збереження як кожного підприємства, так і економіки регіонів та країни в цілому. Особливої інтенсивності ці процеси набувають у сфері торгівлі, яка завершує цикл «виробництво-дистрибуція-споживання» і конкурентоспроможність якої визначає визначає сталість функціонування всього ланцюга цінності і за вертикаллю, і за горизонталлю.

Проблемам дослідження сутності конкурентоспроможності приділяли увагу видатні зарубіжні (М. Портер, Ж.-Ж. Ламбен, П. Друкер, Ф. Котлер, Фатхутдинов Р.А, Книш М.І. та ін.) та вітчизняні (Балабанова Л.В., Дикань В.Л., Довгань Л.Є., Пономаренко В.С., Павлова В.А., Пастухова В.В. та ін.) вчені. Механізмами забезпечення економічної безпеки на різних рівнях переймалися Амітан В.Н., Бандурка О.М., Мунтіян В.І., Єрмошенко М.М., Жаліло Я.А., Козаченко О.В., Шкарлет С.М. та ін. Водночас системних досліджень щодо взаємовпливу конкурентоспроможності та економічної безпеки як на теоретико-методологічному, так і на практичному рівнях поки недостатньо, а стосовно торгівлі і зовсім майже відсутні.

Тому головною метою статті є обґрунтування методичного підходу до визначення рівня економічної безпеки торговельного підприємства з урахуванням його конкурентної позиції на ринку.

Вихідними передумовами дослідження стало розуміння того, що:

1) конкурентоспроможність є імперативом існування торговельного підприємства як складної економічної системи, в якому поєднуються континууми результативності економічної (внутрішня складова) та ринкової (зовнішня складова) діяльності [2];

2) конкурентоспроможність є критерієм (статичний підхід) та мінімально необхідною умовою (динамічний підхід) економічної безпеки торговельного підприємства як базової умови його сталого розвитку;

4) в основі забезпечення економічної безпеки закладено дію двох, зустрічно спрямованих механізмів: адаптивного (як спроможності економічної системи зберігати внутрішні властивості за релевантного ринкового простору) та біфуркаційного (як здатність до змінюваності з отриманням нових властивостей і характеристик), що визначають як системи враховуваних показників, так і форми й процедури захисту торговельного підприємства [3, 4];

5) під економічною безпекою торговельного підприємства розуміється збалансоване функціонування усіх його підсистем, що дозволяє сформувати певну „буферну зону” до існуючих загроз. Іншими словами, безпека економічної системи визначається наявністю „імунітету” (за рахунок злагодженої, збалансованої роботи усіх підсистем, що відповідають за життєзабезпечення) і здатністю до виявлення, адекватного реагування, мінімізації та нейтралізації можливих загроз та небезпек.

Саме полівекторність та неоднозначність взаємозв'язку між поняттями конкурентоспроможності та економічної безпеки вимагають застосування інтегральної оцінки рівня економічної безпеки з урахуванням займаної торговельним підприємством конкурентної позиції на ринку як інструменту комплексної оцінки діяльності суб'єктів підприємницької діяльності, на значущості якої наголошує М. І. Баканов [5].

В основу пропонованої методики покладено економетричне моделювання з урахуванням обмежень і вимог щодо застосовуваного методу та побудови системи показників-індикаторів [6, 7].

З метою визначення „конкурентоспроможного” рівня економічної безпеки торговельного підприємства пропонується наступний алгоритм розрахунку загального інтегрального індексу рівня економічної безпеки (рис.1).

Основу методики визначення інтегрального показника рівня економічної безпеки торговельного підприємства становить система показників, що будується за моделлю збалансованої системи (Balanced Scorecard (BSC) [8] і в якій виокремлюються два аспекти оцінювання ефективності: господарювання та управління (табл. 1).

Логіка запропонованого в табл. 1 підходу полягає в тому, що показники ефективності господарювання відображають внутрішні параметри існування (функціонування, розвитку) підприємства. Водночас ефективність управління більшою мірою визначається в конкурентному середовищі, а тому представлені показники, по суті, є відображенням ключових факторів успіху підприємства на ринку.

Рис.1. Алгоритм визначення рівня економічної безпеки торговельного підприємства в конкурентному просторі

Таблиця 1. Система показників для розрахунку інтегрального індексу рівня економічної безпеки підприємства

Складові ЗСП	Показники ефективності	
	господарювання	управління
1	2	3
Фінанси	Середньозважена вартість капіталу; коефіцієнт оборотності оборотних активів; рентабельність оборотних активів; коефіцієнт забезпеченості власним оборотним капіталом; коефіцієнт маневреності власного капіталу; коефіцієнт автономії; рентабельність власного капіталу; коефіцієнт загальної ліквідності; коефіцієнт абсолютної ліквідності	Кредитний рейтинг; ринкова вартість; середній чистий грошовий потік; тривалість фінансового циклу; рівень капіталізації прибутку; співвідношення термінів інкасації дебіторської та кредиторської заборгованостей
Маркетинг	Товарооборотність; рентабельність основної операційної діяльності; запас фінансової міцності; рівень доходу від реалізації товарів; коефіцієнт оновлення асортименту товарів; коефіцієнт ефективності рекламних заходів та засобів стимулювання збуту; тривалість циклу замовлення; темп зміни порівняного товарообороту	Частка ринку; коефіцієнт завершеності покупки; кількість повторних покупок; рівень торговельного обслуговування; кількість скарг клієнтів; кількість втрачених клієнтів; частка товарних запасів в оборотних активах; відповідність цін підприємства середньоринковим

Продовження табл. 1

1	2	3
Бізнес – процеси	Рівень витрат обігу; коефіцієнт зносу основних фондів; фондоозброєність; фондовіддача; тривалість операційного циклу; коефіцієнт завантаженості торговельної та складської площі; рівень витрат на оформлення замовлень; товарооборот на 1 м ² торговельної площі	Рівень витрат на інновації та інформатизацію; рівень комерційного ризику; середня тривалість прийняття рішень
Навчання і зростання	Продуктивність праці; коефіцієнт постійності кадрів; коефіцієнт плинності кадрів; частка торговельно-оперативних працівників у загальній чисельності працівників; частка працівників управління в загальній чисельності працівників; рівень фонду оплати праці; коефіцієнт кваліфікаційного складу персоналу підприємства	Коефіцієнт ефективності управління; рівень витрат на підготовку та перепідготовку кадрів; індекс задоволеності персоналу; відповідність кваліфікації персоналу вимогам до посади, рівень участі персоналу у прибутку підприємства; відповідність середньої заробітної плати робітників підприємства середнім за галуззю та видах діяльності

Принциповою особливістю цієї методики є необхідність врахування при визначенні загального інтегрального індексу економічної безпеки торговельного підприємств системи показників інших підприємств – лідерів ринку або прямих конкурентів. Стає зрозумілим, що чим якісніше буде сформована інформаційна база, чим ширше коло підприємств, включених до розрахунку, тим вище обґрунтованість, об'єктивність та достовірність отриманого значення індексу економічної безпеки торговельного підприємства.

Отже, на першому етапі отримані показники оформляються у вигляді матриці $(\bar{X}_{mn})$

$$\bar{X}_{mn} = \begin{pmatrix} X_{11} & X_{12} & \dots & X_{1m} \\ X_{21} & X_{22} & \dots & X_{2m} \\ \dots & \dots & \dots & \dots \\ X_{n1} & X_{n2} & \dots & X_{nm} \end{pmatrix} \quad (1)$$

Кожен стовпчик $\bar{x}_j = \begin{pmatrix} x_{1j} \\ x_{2j} \\ \dots \\ x_{nj} \end{pmatrix} = (x_{1j}, x_{2j}, \dots, x_{nj})^T$, $j = 1, 2, \dots, m$, матриці $\bar{X}_m$ являє собою

n -мірний вектор характеристик m підприємств $X_1, X_2, X_3, \dots, X_m$, що є об'єктом

спостереження і які відображають найбільш важливі для визначення параметри конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємства.

На другому етапі з метою визначення діапазону найбільш характерних фактичних значень показників та уникнення використання в розрахунках значних випадкових відхилень із застосуванням методу головних компонент із діапазону значень виключено 10 % найменших та 10 % найбільших значень показників. Для решти 80 % значень показників підприємств розраховано їх середнє арифметичне значення (X) та середнє квадратичне відхилення (σ), що дозволило до аналізованого діапазону значень включити лише ті показники, що відповідають вимозі:

$$(X_{ij}-2\sigma) < X_{ij} < (X_{ij} + 2\sigma) \quad (2)$$

Стандартизація показників, що залишилися в оцінюваній системі (переведення в індексну форму в діапазоні 0-1), передбачає визначення мінімального ($\min X_{ij}$) та максимального ($\max X_{ij}$) значень.

Для показників, збільшення яких свідчить про краще становище підприємства, індекс розраховується за формулою:

$$I_{ij} = (X_{ij} - \min X_{ij}) / (\max X_{ij} - \min X_{ij}) \quad (3)$$

Чим більшим є фактичне значення X_{ij} в межах діапазону їх коливань, тим ближчим до 1 буде величина I_{ij} . Підприємствам, показники яких вилучені з розрахунків, присвоюється $I_{ij} = 0$ при $X_{ij} < \min X_{ij}$, та $I_{ij} = 1$ при $X_{ij} > \max X_{ij}$.

Для показників, зменшення яких свідчить про краще становище підприємства, індекс розраховується наступним чином:

$$I_{ij} = (\max X_{ij} - X_{ij}) / (\max X_{ij} - \min X_{ij}) \quad (4)$$

Величина I_{ij} буде наближатися до 1 при наближенні фактичного значення X_{ij} до $\min X_{ij}$. Підприємствам, показники яких вилучені з розрахунків, присвоюється $I_{ij} = 0$ при $X_{ij} > \max X_{ij}$, та $I_{ij} = 1$ при $X_{ij} < \min X_{ij}$.

Для показників, які мають оптимальне значення Z , індекс може бути розрахований за формулою:

$$I_{ij} = ((\max X_{ij} - \min X_{ij}) - R * |Z - X_{ij}|) / (\max X_{ij} - \min X_{ij}) \quad (5)$$

При такому способі розрахунку I_{ij} наближатиметься до 1 при зменшенні відхилення X_{ij} від оптимального значення Z . Підприємствам, що вилучені з розрахунків, присвоюється $I_{ij} = 0$. Коефіцієнт R обирається таким чином, аби діапазон I_{ij} становив від 0 до 1. При цьому значення R коливатиметься в межах діапазону від 1 до 2: якщо $Z = \max X_{ij}$ або $Z = \min X_{ij}$, то $R=1$; якщо $Z = (\max X_{ij} + \min X_{ij})/2$, то $R=2$.

Враховуючи, що окремі показники мають різну силу впливу на узагальнюючий показник рівня економічної безпеки підприємства, то для розрахунку часткових (групових) інтегральних індексів необхідно включати їх вагові коефіцієнти. Тому визначення часткових інтегральних індексів за окремими групами показників пропонується здійснювати за формулою

$$I^{\alpha} = \sum_{i=1}^n I_{\alpha i} * K_{\alpha i} \quad (6)$$

де $I_{\alpha i}$ – значення i -ого показника у α -ій групі показників;

$K_{\alpha i}$ – коефіцієнт вагомості i -ого показника в межах у α -ої групи показників.

Для розрахунку коефіцієнтів ваг показників застосовано групову експертну оцінку та попарне порівняння експертних оцінок. Отримані оцінки у балах за допомогою визначення відносних величин трансформувалися у коефіцієнти ваги кожного показника, які розраховувалися за формулою:

$$K_{\alpha i} = \frac{\overline{B_{\alpha i}}}{B_{\max}} \quad (7)$$

де $\overline{B_{\alpha i}}$ – середньоарифметичне значення бальної експертної оцінки i -ого показника в межах у α -ої групи показників;

$B_{\max}$ – максимальна бальна оцінка ($B_{\max} = 5$).

Загальний інтегральний індекс рівня економічної безпеки пропонується визначати на основі формули середньої геометричної зі значень часткових інтегральних індексів :

$$I_{\text{ЕБП}} = \sqrt[t]{\prod_{\alpha=1}^t (1 + I_{\alpha})} - 1 \quad (8)$$

де t – кількість груп показників, обраних для оцінювання.

Додавання одиниць до значень інтегральних індексів необхідно для того, щоб запобігти випадкам, коли нульова величина будь-якого з цих індексів автоматично перетворює $I_{\text{ЕБП}}$ в 0 незалежно від значень інших індексів.

Узагальнення існуючих підходів до визначення зон економічної безпеки (небезпеки) [9, 10] дозволило сформулювати їх власне бачення. Так, у межах цієї методики пропонується визнати, що:

- якщо $0 < I_{\text{ЕБП}} < 0,33$, то визнається низький рівень конкурентоспроможності, недостатній для забезпечення умов функціонування підприємства на ринку (зона економічної небезпеки);

- якщо $0,34 < I_{\text{ЕБП}} < 0,66$, то рівень конкурентоспроможності визнається як такий, що забезпечує функціонування підприємства на ринку, але недостатній для забезпечення його розвитку (зона економічної стійкості);

- якщо $0,67 < I_{\text{ЕБП}} < 1$, то визнається високий рівень конкурентоспроможності, який є гарантом розвитку підприємства (зона економічної безпеки).

Перевагами запропонованої методики оцінки конкурентоспроможності та економічної безпеки підприємства можна вважати:

- комплексність, яка дозволяє враховувати як кількісні, так і якісні показники за найвагомішими параметрами діяльності підприємств (з урахуванням галузевих, регіональних, структурних та об'ємних особливостей);

- врахування коефіцієнта вагомості кожного показника, значення якого може коливатися в залежності від просторово-часових характеристик діяльності підприємств;

- розрахунок інтегрального індексу економічної безпеки дозволяє враховувати як основні параметри діяльності підприємств, так і окремих їх підсистем, що дозволяє оцінити вплив окремих складових на рівень економічної безпеки;

- визначення рівня економічної безпеки конкретного підприємства з урахуванням показників діяльності інших підприємств дозволяє забезпечити ринковий характер отриманого значення, а, отже, без сумніву може вважатися одним з критеріїв його конкурентної позиції.

Таким чином, проведене дослідження підтвердило наявність тісного зв'язку між конкурентоспроможністю та економічною безпекою підприємства. Запропонований методичний підхід дозволяє визначити загальну числову характеристику рівня економічної безпеки підприємства з урахуванням його конкурентної позиції, що в динаміці дасть змогу виявити позитивні або негативні тенденції та параметри її зміни під впливом конкурентоформуючих чинників. Разом з тим, потребують подальшого розвитку обґрунтування базових умов щодо відбору та вимоги щодо побудови системи параметрів, які будуть покладені в основу розрахунку узагальнюючої інтегральної оцінки рівня економічної безпеки торговельного підприємства.

Література:

1. Варналій З. „Проблеми та шляхи забезпечення економічної безпеки України // Рада національної безпеки і оборони України [електронний ресурс] – Режим оступу: <http://www.rainbow.gov.ua/news/25.html> – 08.02.2010.
2. Пономаренко В., Піддубна Л. Управління міжнародною конкурентоспроможністю підприємства як наукова і навчальна дисципліна / В. Пономаренко, Л. Піддубна // Економіка України. – 2007. – № 12 (553). – С. 17–27.

3. Малиновская Е. В. Использование системного анализа в экономике. – М.: Экономика, 1974. – 152 с.
4. Садовский В. Н. Системный подход и общая теория систем: статус, основные проблемы и перспективы развития. – В сб.: Системные исследования. – М. : Наука, 1980.- С. 22-27.
5. Баканов М. И. Теория экономического анализа: учеб. / М. И. Баканов, А. Д. Шеремет. – 4-е изд., доп.и перераб. – М. : Финансы и статистика, 1997. – 416 с.
6. Єріна А. М. Статистичне моделювання та прогнозування: навч.посібник. – К.: КНЕУ, 2001. – 580 с.
7. Прохорова В. В. Методичні основи побудови інтегральних та рейтингових оцінок економічних систем // Вісник економіки транспорту і промисловості. – 2009. - № 28. – с. 54-59.
8. Каплан Р., Нортон Д. Сбалансированная система показателей. От стратегии к действию / Р. Каплан, Д. Нортон; пер с англ. – 2-е изд. – м.: Олимп-бизнес, 2003. – 320 с.
9. Дулеба Н. В. Методичні основи визначення рівня економічної безпеки автотранспортного підприємства: Автореф. дис... канд. екон. наук: 08.00.04 / Н. В.Дулеба; Націон.трансп.ун-т. — К., 2010. — 20 с.
10. Гічова Н. Ю. Діагностика та підвищення економічної безпеки підприємства Автореф. дис. канд. екон. наук: 08.00.05 / Н. Ю. Гічова; Націон.гірнич. ун-т. — Дніпропетровськ, 2010. — 20 с.